

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Збірка статей

випуск 3

Харків ХДІК 1993

Світ лялькових образів

Говорячи про таку невід'ємну частину культури Слобожанщини як музеї, не можна не згадати про музей ляльок у Харківському державному театрі ляльок, який існує з 1959 року. Це єдиний музей такого роду в Україні і один з двох у СНД (в усьому світі близько 10 таких музеїв).

Музеї театру ляльок здатні дати значно більше враження про вистави, ніж звичайні театральні музеї. Там відвідувач зустрічає, як правило, лише фотографії артистів та макети декорацій. У музеях театральних ляльок головні експонати -- оригінали.

Звичайно, театральне мистецтво -- нетривале, проте театральні ляльки переживають своїх виконавців і можуть крізь роки давати чіткіше враження про вистави, ніж фотографії та макети, що зберігаються в музеях, присвячених драматичному або оперному театру. Це пов'язано з особливою, більш важливою роллю художника в театрі ляльок. Адже створюючи художній інструмент -- ляльку -- він передає їй ту або іншу характерність. А актор, орієнтуючись на створений художником образний ряд ляльки, відштовхуючись від драматичного матеріалу і задуму режисера, створює сценічний образ.

У музеї Харківського театру ляльок зібрані експонати, які відтворюють не лише творче життя самого колективу, але й лялькове мистецтво різних країн і народів. Завдяки колишньому керівнику творчого колективу, народному артисту України Віктору Андрійовичу Афанасьєву, який займав також пост віце-президента міжнародного союзу діячів театрів ляльок УНІМА, театр побував на гастролях і фестивалях у країнах Європи, Азії, Африки й Америки (зокрема, в Угорщині в 1974 р., у Москві в 1976 р., у Бельгії в 1979 р.) і майже звідусіль привозили зразки місцевих ляльок. У музеї можна ознайомитися з усіма типами ляльок: петрушечними, вертепними, маріонетковими, тіньовими і відкрито керованими.

Оформлено експозицію музею художниками А.Родіоновою та О.Щегловим. Особливо необхідно підкреслити роль Олексія Михайловича Щеглова, який тривалий час був головним художником театру. Про нього

нагадують не лише численні роботи, створені для Харківського театру, але й велика (заввишки у 2 метри) музична скринька, розписана Щегловим у стилі українського народного орнаменту. На скриньці знаходяться ляльки, також зроблені самим художником: коли музична скринька грає мелодію, то на ній по черзі з'являються фігурки дівчинки, вагітної жінки і померлої бабусі. Завершивши коло, вони з'являються знову, відтворюючи таким чином вічний ланцюжок життя людини від народження до смерті.

Сам же оформлювач експозиції також присутній в музеї -- його портрет виконано у вигляді ляльки. Цю ляльку виготовили у майстернях театру і подарували Олексію Михайловичу в день його 70-річного ювілею. І вона потрапила до музею вже після смерті художника

Експонати Харківського музею дають можливість простежити історію розвитку театру ляльок як виду мистецтва від самих його джерел до наших днів. Так, в експозиції є макет найдавнішої лялі ової ширми -- кругової, зроблений Щегловим за малюнком німецького мандрівника Адама Олеарія. Олеарій відвідав Росію в 1636 році і став свідком петрущених вистав. Однак подібна до неї ширма -- це вона зветься "ширмою на ногах" -- відома в дещо інших модифікаціях як на Сході, так і у Західній Європі. Історичні дослідження доводять, що "олеарій" -- це, ймовірно, найдавніша лялькова ширма, історія якої налічує не три сторіччя, а значно більший період часу. Таким чином, за експонатом Харківського музею можна скласти враження про початковий етап не лише російського, але й світового театру ляльок.

Іншими прикладами ширм для вистав фольклорного театру є створені тим же Щегловим зразки ширм, характерних для українських та російських народних лялькових вистав -- "Вертепу" та "Петрушки". Вони виготовлені в 1975 році до вистави Харківського театру "Ляльки розповідають і показують", яка відтворювала старовинні лялькові видовища двох слов'янських народів.

Плоска петрущечна ширма, що замінила "олеарій", характерна для більш пізнього періоду російського театру "Петрушки" (XIX -- початок XX ст.).

Вертепно ширма-скринька характерна для пов'язаних з релігійною традицією лялькових вистав, що побутували у середньовіччя в усій Європі, але найбільшого поширення набули у Польщі (шопка), Білорусі (батлейка), Україні (вертеп).

Ширма, яка зберігається в Харківському музеї, відтворює властивий усім місцевостям України поділ вертепної ширми-сриньки на дві частини -- верхню (духовну) і нижню (світську), де відповідно розігрувались сцени євангельського сюжету про Різдво Христове та побутові сценки з народного життя. Разом з ширмами петрущечної та вертепної вистав присутні в музеї і характерні для них ляльки -- Петрушка і його Наречена, Запорожець, Цар Ірод, Чорт та ін.

Що ж стосується ляльок фольклорного театру інших країн, то передусім звертає на себе увагу лялька Гіньоля, який у ХІХ ст. став головним героєм французького театру ляльок, витіснивши Полішинеля, що панував там два попередні сторіччя. Лялька, яка зберігається в музеї, є дублером Гіньоля, виготовленого відомим французьким режисером Гастаном Баті. Баті відомий передусім як режисер драматичного театру, один з реформаторів французької сцени 20-30-х рр. Лялька Харківського музею цікава, насамперед, як наочний приклад взаємозв'язку між драматичним і ляльковим театрами, взаємозв'язку, в якому театр ляльок не тільки сприймав досягнення драматичного, але й сам справляв на нього вплив.

У ХХ ст. театр ляльок переходить на професійну основу. Його засновниками стало подружжя Н.Я. та І.С.Єфімових, яке створило у 1918 році Перший радянський театр ляльок для дітей. Поряд з афішами їх вистав тут присутні й виготовлені ними ляльки 20-30-х рр., які подарував музею син художників О.І.Єфімов. Ці твори знаменують новий щабель у розвитку театру ляльок як мистецтва, оскільки є одними з перших зразків створеної Єфімовими нової системи ляльок -- тростинної, яка значно розширила можливості художнього інструменту-ляльки.

Особливий куточок у музеї присвячено діяльності найбільшого реформатора лялькового мистецтва С.В.Образцова, який тривалий час очолював Державний центральний театр ляльок (ДЦТЛ). Тут представлено афіші, програмки, фотографії різних періодів творчості Образцова, а також ляльки з вистав "Солом'яний капелюшок" та "І-го-го" (художник Б.Тузлуко).

Різноманітно представлено в експозиції роботи театрів ляльок України. Тут присутні персонажі з вистав, здійснених творчими колективами Вінниці, Луганська, Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Києва,

Кіровограда, Львова, Одеси, Полтави, Сімферополя, Хмельницького, Черкас.

Особливо виділяються ляльки, створені заслуженими працівниками культури республіки А.Чевеженом (до вистави Луганського театру "Дімка-невидимка") і В.Майоровою (до вистави Кримського театру "Солодкий пиріг"). В експозиції можна ознайомитися з прикладами різного художнього вирішення одного й того ж лялькового персонажа. Так, у музеї представлено ляльку Страусеняти з постановок п'єси "Я -- курчєня, ти -- страусєня" Г.Усача та Є.Чеповецького, здійснених у Вінницькому (художник Л.Грєчанівська) та Херсонському (художник В.Добель) театрах. Є і дві пари ляльок Топа і Топки, виготовлені в різні роки художниками Є.Гуменюк і О.Щєгловим для постановок Харківським театром ляльок п'єси "Веселі ведмежата" М.Поліванової режисерами В.Тихвінським і Є.Гімєльфарбом.

Багато експонатів розповідають про творчу роботу колективів нині незалежних держав, які раніше входили до складу СРСР. Російський театр ляльок поряд з ляльками з вищезгаданого ДЦТЛ представлений персонажами з вистав Московського театру тіней (дуже рідкісний у Європі. різновид театру ляльок), Санкт-Петербурзького Великого театру ляльок, Белгородського, Владивостоцького, Нижегородського та багатьох інших колективів. Поряд з російським театром ляльок представлено й театр ляльок інших народів Росії, зокрема мордвинів й чувашів.

З ляльками російських театрів сусідять і ляльки з театрів Латвії, Естонії, Беларусі, Грузії, Узбекистану, Вірменії, Казахстану, Киргизії. Відвідувач може ознайомитись з персонажами, створеними заслуженими працівниками культури Росії Т.Бруні і В.Коркодиновим, заслуженим діячем мистецтва Латвії П.Шєнхофом та багатьма іншими майстрами.

Театр ляльок далекого зарубіжжя представлено в основному роботами лялькарів Східної Європи -- Болгарії, Угорщини, Румунії, Чехії, Словаччини. Лише польських театрів, чії роботи представлено в музеї, більше десяти. Така ряснота польської частини експозиції -- наслідок співдружності Харківського театру з видатним теоретиком та істориком театру ляльок, багаторічним генеральним секретарем УНІМА Хєнріком Юрковським.

Звертають на себе увагу й одні з найпопулярніших лялькових персонажів світу -- Спейбл і Гурвінек, створені визначним майстром чеського театру ляльок. Присутні в експозиції й ляльки з Бельгії, Німєччини,

США, Канади, Японії. Особливо цікаві плоскі ляльки з фанери до спектаклю за відомою модерністською п'єсою Альфреда Жаррі "Король Убію", поставленого Міхаелем Мешке у Швеції на сцені Стокгольмського "Маріонеттентеатру". Ця п'єса давно викликала цікавість режисерів, тому що створювалась у двох варіантах - для театрів ляльок та для драматичного театру. Проте рішення "Короля Убію" на драматичній сцені вимагало широкого звернення до прийомів умовного театру. В спектаклі М.Мешке фанерний панцир та маски повністю закривали живе тіло актора.

За думкою М.Корольова, рухи виконавців виявились "навіть більш дерев'яними, більш, так би мовити, "ляльковими", ніж реально буває у ляльок". Як висловився Хенрік Юрковський на конференції УНІМА в 1966 році, ця вистава виявилася характерним для наших днів "переходом до проміжного жанру, досі невідомого, до якогось середнього між драматичним театром і театром ляльок". Вистави такого жанру відбуваються нечасто, і тим прикметніше і цінніше наочне свідчення про них у музеї Харківського театру ляльок.

Багато експонатів музею розповідають про дружбу лялькарів різних країн. Так, ляльки Танціористка і Хасан, яких привезли з Єгипту, нагадують про чотирнадцятирічне творче відрядження В.А.Афанасьєва до цієї арабської країни і вистави, які створено там єгипетськими майстрами під його керівництвом.

Спеціальний зал присвячено діяльності УНІМА, організації, яка на добровільних засадах об'єднує діячів мистецтва театру ляльок. Ряд експонатів музею -- це подарунки діячів УНІМА, зокрема: генерального секретаря цієї організації Яна Маліка (Чехія) і члена президії Рольфа Мезера (Німеччина). Завдяки провідній ролі В.А.Афанасьєва у діяльності УНІМА музей мав можливість активно поповнювати фонди навіть у роки "холодної війни", яка значно обмежувала контакти між майстрами такого малоідеологізованого виду мистецтва, як театр ляльок.

Значну частину експозиції присвячено діяльності одного з найстаріших колективів республіки -- Харківського театру ляльок. За представленими в музеї матеріалами -- плакатами, макетами, вистав і передусім ляльками -- є можливість простежити творчу еволюцію театру за період, який охоплює більше чотирьох десятиріч.

Так, в експозиції присутні ляльки Півня, Лисиці, Жабки та Іжака (художник Є.Гуменюк) з вистави "Теремок" за п'єсою С.Маршака,

поставленої режисером А.Струменком ще в 1949 році. Взагалі музей відображає роботи кількох генерацій художників, які постійно працювали в Харківському театрі ляльок. Відвідувач може ознайомитись з ляльками робіт О.Щеглова, Л.Братченка, В.Кравця, В.Маяцького та ін. Лялька Тартальї з вистави "Король-Олень" є одним з рідкісних прикладів роботи в театрі ляльок художника Д.Власюка, який присвятив більшу частину своєї творчої діяльності драматичному театрові.

Більшість з представлених у музеї робіт харківських художників-лялькарів було відзначено різними нагородами. Так, художник О.Щеглов, який створив ляльок і оформлення до вистави "Чортів млин", що лишається в репертуарі вже протягом 40 років, одержав диплом лауреата Всесоюзного фестивалю театру ляльок у 1968 році. Аналогічну нагороду одержала тоді ж і художник Є.Гуменюк, автор ляльок до вистави "Запорожець за Дунаєм".

Велика кількість матеріалів дозволяє прослідкувати за еволюцією підходу до створення лялькового образу. Так, ляльки Комісара та Дмитрика з вистави "РВР" за А. Гайдаром вирішені художником Є.Гуменюком у суто реалістичній, що переходить у натуралізм, манері. Таке художнє рішення, багато в чому зумовлене ідеологічним диктатом у мистецтві, було характерним для постановок цієї вистави у багатьох інших містах СРСР і згодом було визнане більшістю фахівців шляхом у глухий кут у створенні ляльки-образу. В наступний час, як добре свідчать матеріали експозиції, художники Харківського театру, як і художники інших театрів України і країн колишнього Союзу, ясно показували тенденцію від спрощеного розуміння реалізму до більшої узагальненості та умовності образів.

Прикладом найбільш радикальної умовності є ляльки з вистави "Театрик "Зелений Гусак", або не дратуйте публіку", здійсненого на харківській сцені польським режисером М.Тандерою у 1988 році. Цікавий зразок поєднання різних манер показують виготовлені в 1977 році ляльки до вистави "Шерлок-Холмс проти агента 007" (п'єса А.Житницького і В.Левіна, художник-постановник В.Кравець). Образи Шерлока Холмса та доктора Ватсона вирішені у реалістичній манері, а негативних персонажів (Мері-Члері, Джеймс Бонд, Рижі) -- в умовній, з використанням шаржу та гротеска.

Звертають на себе увагу і герої Ільфа і Петрова Остап Бендер та Кіса Вороб'янінов з вистави "12 стільців" (режисер В.А.Афанасьєв,

художники Є.Гуменюк, Л.Братченко, О.Щеглов). Цікаво, що лялька Кіси Вороб'янінова вражає своєю подібністю до персонажа, втіленого актором С.Филиповим у кіноінсценівці Л.Гайдаєм відомого роману. Проте кінокомедія з'явилась на екрані через кілька років після вистави Харківського театру. Можна небезпідставно вважати, що художник О.Щеглов передбачив задум режисера і виготовив ляльку, орієнтуючись саме на цього актора. А тому, знаючи про любов Гайдая до театру ляльок, такий збіг обставин не можна вважати випадковим.

Особливо цікаве враження справляють маски роботи В.Маяцького до вистави "Святий і грішний" (п'єса В.Варфоломєєва), поставленої режисерами А.Ініюточкіним і О.Рідним. Маска органічно увійшла до театру ляльок ще з 50-х рр., однак вистави, яка б від початку до кінця була вирішена в масках, як "Святий і грішний", світова практика театру ляльок не знала. Про музей Харківського театру ляльок неодноразово писали. Його експозиція продовжує поповнюватись, проте фінансові труднощі, пов'язані з непередготовленістю культури до ринкової економіки, негативно позначились на ньому. Тому, в сьогоденних умовах для комплектування фондів музею необхідна державна підтримка, бо Харків за кількістю державних музеїв на душу населення поступається більшості міст України, а музей театру ляльок є унікальним у своєму роді в країні і по праву належить до скарбниці національної культури.

В.М. Откидач

Національні традиції в оркестровому виконавстві

Яким би містким і багатогранним не був комплекс філософських, естетичних, соціологічних, культурологічних, мистецтвознавчих питань -- всі вони так чи інакше розмежовуються на питання історичні і теоретичні, які в залежності від предмета і методу дослідження можуть висвітлюватись або окремо, бо ж синтетично. При дослідженні проблем художнього прогресу взагалі та оркестрового виконавства зокрема виникає необхідність охоплення предмета дослідження у великих масштабах, потрібних для визначення об'єктивних критеріїв прогресу.